

VÝCHOVA SVĚDOMÍ(M) aneb „CONSCIENTIA MILLE TESTES“

Miloš BEDNÁŘ, UK FTVS

Od dob Blaise Pascala víme, že „srdce má své důvody, o nichž rozum nic neví“... Myslím, že není od věci si tuto moudrost připomínat právě v souvislosti s hnutím fair play – snad jen s určitým změkčením ve variantě, kde toho rozum *příliš neví*. Sušeji řečeno, ve hře jsou dva „řády“, dvě struktury, stojící vedle sebe. Ordo amoris a ordo rationis, řád srdce a řád rozumu. Ruku ke spolupráci nabízí první z nich prostřednictvím svého „vyslance“ svědomí, které ji má zakódováno už ve své etymologii: con-scientia (latinsky) uznává sice vládu rozumu (scientia), přimyká se k němu („s“ či „spolu“), ale současně otevírá přesažnou sféru tajemství a neznáma, nezměřitelnou a logicky neuchopitelnou sféru transcendence.

Zaměříme se tedy na SVĚDOMÍ, na toto klíčové slovo etiky, ke kterému má ovšem co říci i filosofie a psychologie. Máme sice o něm všichni jisté předporozumění, přesto se nevyhneme letnému historickému exkurzu, který by nás měl přivést k plnějšimu porozumění.

První povědomí o tomto zvláštním etickém orgánu měl zřejmě SÓKRATÉS. Ano, jde o jeho proslulé *daimonion* – cítil ho ještě zcela heteronomně, jako boží hlas. Od současného chápání svědomí se lišil také svým akčním rádiem: fungoval toliko před akcí, jako určitý konzultant před důležitými rozhodnutími. V dalším vývoji se akční rádius svědomí rozšířil i na období „po“ (činu). Toto rozpracoval zejména biblický Nový zákon, o čemž svědčí celá paleta epitet, kterou je svědomí diferencováno: ve škále od „slabého“ k „silnému“ může být zlé, s vypáleným cejchem, poskvrněné, zahanbené, nejisté, očištěné, neporušené, dosvědčující, odpovědné, a – last but not least – přece jen také dobré. N2

Postupně bylo svědomí stále více chápáno jako osobní lidský nástroj, tedy autonomně. Ve slavné Senekově větě: „Čemu nezabrání zákon, tomu zabráni stud“ se užití „svědomí“ jako silnějšího etického nástroje (než je stud) přímo nabízí. Vedle těchto filosofujících úvah se termín „svědomí“ rozvinul ve své mravní podobě hlavně v běžné lidové mluvě. To lze doložit i snad nejzajímavějším antickým výrokem o svědomí, který obíhal jako lidové rčení: „Conscientia mille testes – Svědomí (je jako) tisíc svědků“. Ano, svědomí může mít stejnou váhu jako celý zástup svědků. V novověku šel ještě dále Victor Hugo, řka že nejvyšším soudem je soud svědomí.

Pokud jde o současné přístupy, podívejme se poněkud podrobněji jen na přístup Heideggerův jako reprezentanta filosofie a Franklův z pozice psychologie.

Martin HEIDEGGER považuje svědomí za určitý klíč k *autentickému* životu. I on považuje svědomí za „hlas“, který nás vyzývá k tomu, být sám sebou. Jde přímo o burcující volání; má ovšem paradoxně k dispozici nečekaný výrazový prostředek: *mlčení*. „Tím nejenže

neztrácí na slyšitelnosti, nýbrž nutí vyzývaný a burcovaný pobyt k zmlknutí v sobě samém“ – a tím k přerušení „řeči“ v říši „Man“ (tradičně překládáno jako „ono se“; vhodnějším se však ukazuje Patočkův volný převod: „veřejný anonym“). Jak dobře známe tyto „řeči“, spíše „řečičky“ či „mlžení“, kterými tak často zahalujeme jádro problému či zakrýváme vlastní nedostatky.

Cesta ze zapletenosti do všednodenních obstarávek k autenticitě vede přes **naslouchání** výzvě svědomí, **správnému porozumění** a **odhodlanému rozhodnutí**. Jako vždy máme k dispozici i opačnou cestu: (neautenticky) se svědomím „vyjednávat“, a tím je/sebe oklamat.

Podotkněme, že jsme zde Heideggerovy složitější analýzy poněkud pedagogicky zjednodušili – podrobněji jsme se jimi zabývali v knize „Pohyb člověka na biodromu“ (Karolinum 2009).

Viktor FRANKL je pro nás nejvíce inspirující autoritou z oblasti psychologie. I když je pro něj „životním“ klíčovým slovem *logos* (ponejvíce v roli „smyslu“ v vazbě na lidský život), svědomí hraje v jeho teoretickém (i terapeutickém) systému důležitou roli. Často o něm hovoří přímo jako o *orgánu smyslu* (!) a „definuje“ je jako „intuitivní schopnost najít jedinečný smysl, který se skrývá v každé situaci“. Za předpokladu aktivního svědomí v něm spatřuje sílu, která člověka povzbuzuje k (celoživotnímu) hledání smyslu, bojujíc tak proti riziku existenčního vakuua. Franklovo svědomí vede člověka také k autenticitě. Viktor Frankl spoléhá na svědomí i v odporu proti instanci osudu: „... svědomí nás nabádá, abychom svému osudu čelili za všech okolností a podmínek... abychom ale také byli připraveni svůj osud na sebe vzít – když je to nutné – a abychom pak snášeli skutečné, opravdové utrpení svého osudu“.

Uvažujeme-li o vhodném ovlivnění svědomí dosud nezralých, je na pořadu dne nepřímé působení prostřednictvím *étosů* různých societ (a) i přímé působení pedagogické (b).

Ad (a)

Pro naše účely si můžeme étos definovat jako určité kolektivní svědomí, zkoncentrované do podoby norem či „článků víry“. Tak například étosem sportu jsou principy fair play. Bližší analýzou vztahu svědomí a étosu se zabýval nejnověji Arno Anzenbacher, rakouský filosof a teolog. Schematicky probíhá podle něj jejich „komunikace“ tak, že *étos* má „samozejmou“ sílu ovlivňovat svědomí, např. v podobě jeho formování, „dodávání“ norem apod. *Svědomí* silné osobnosti ovšem může v jistých případech samo *étos* ovlivňovat, např. jeho (de)stabilizací, dynamizací či proměnou.

B
T
O
S

Co z toho vyplývá pro kinantropologii i sportovní praxi? Ať již jako teoretikové či pedagogové, vychovatelé nebo trenéři plníme roli jistých distributorů či mediátorů, kteří by měli zprostředkovat to pozitivní z étosu jednotlivých sportovních organizací, celých sportovních odvětví či olympismu, stejně jako vyzdvihovat kladné příklady činů, iniciovaných zralým svědomím.

Ad (b) /přímé pedg. působení/

T
E
O
R
I
E
Zde bych chtěl nejprve rozptýlit skepticismus, se kterým se často setkávám ať již jako VŠ pedagog nebo sportovní praktik. Ten pramení z pocitu, že především v pubertálním či postpubertálním věku nemáme žádnou šanci na svědomí svých svěřenců působit, pocit, že toto je již zformováno, respektive začasté deformováno. Tomu odporují jak teoretické poznatky, tak – naštěstí – často i praxe. V teorii lze povzbuzení čerpat z děl Piagetových či Kohlbergových. Znamé tři úrovně mravního vývoje/myšlení Lawrence Kohlberga jsou na té nejvyšší (postkonvenční morálka, kde se právě svědomí v propojení s univerzálními zásadami stává rozhodujícím činitelem našeho rozhodování) rozvrženy cca pro věk 21 – 28 let a mnoho jeho pokračovatelů se domnívá, že na tuto úroveň se lze dostat až po 25. roce věku. K podobným poznatkům dochází také antroposofická pedagogika (na bázi známé Steinerovy sedmileté periodizace lidského života publikoval její poznatky zejména Bernardus Lievegoed) s tím, že role pedagogického vedení a pomoc s orientací v morálních prožitcích a jejich vřazováním do správných proporcí má největší šanci mezi 14. a 21. rokem věku a pak by měla být postupně předávána štafeta sebevýchově. Domníváme se navíc, že v jejím rámci dozrává svědomí celoživotně.

P
R
A
X
E
Šance na vhodné působení, a to i ve sportovní praxi („trénink svědomí“) tady tedy rozhodně je – jde jen o to ji využít. Je to právě sport, který svým častým „pohybem na hraně“ (včetně „hrany“ existenciální) či „za ní“ vytváří stále nové situace. Ty mají skoro vždy i etickou relevanci a vyžadují nová řešení. Ukazuje se, že nestačí naučené vzorce chování (třeba na bázi etických kodexů, olympijské charty apod.) a že je třeba zformovat pružnější nástroje k řešení neduhů moderního sportu. Situace přímo volá po sázce na rozvoj a výchovu svědomí. Je to i efektivní, vřdyt' přece „conscientia mille testes“ – zralá svědomí nám mohou ušetřit spoustu arbitřů či supervizorů...

Vhodným výchovným prostředkem by se mohla stát práce s prožitky svědomí, které jsou právě ve sportu časté a konkrétní. Je třeba poznamenat, že osobní výtěžek můžeme mít i z prožitku aktivit cizího svědomí (vyvolávající odpor, souhlas nebo obdiv), kdy může dojít

optimálně i ke *katarzi*. Je však evidentní, že prožitek dosahující třeba až k osobnímu existenciálnímu maximu může nastat jen v případě *vlastního* chování.

Případem prožitku *dobrého* svědomí budiž známá kauza Jaroslava Bryndy, nositele ceny FP 2002. Silné prožitky bývají ovšem ponejvíce spojeny se svědomím *špatným*. Zde může dodat množství empirického materiálu například horolezectví – za jiné jmenujme kauzu Joe Simpsona a Simona Yatese, zpracovanou v knize „Setkání se smrtí“ (přesněji podle originálu – „Touching the Void“ – by bylo třeba přeložit jako „Setkání s nicotou“ či ještě lépe „Dotyk nicoty“). Sportovcům není neznám ani trýznivý prožitek svědomí po „vyobcování“ z týmu či z celé sportovní „obce“ (např. po opakovaném dopingovém přestupku); také cejch člověka, který dosahuje sportovních úspěchů převážně neférovými prostředky, není tak úplně snadné dlouhodobě nosit, a to ani pod ochranou krunýře cynismu či pokrytectví...

Jako pedagogové máme mimořádné privilegium: totiž privilegium *zodpovědnosti*. Žijeme uvnitř Finkovy antinomie: vychováváme, aniž jsme sami „dovychováni“ (poznamenejme realisticky, že tuto definitivu nezískáme nikdy); každý z nás je současně homo educans i homo educandus. Neměli bychom se stát rytíři smutné postavy, u nichž se rozchází hlásaný ideál a vlastní chování.

Zakončeme však raději optimisticky: můžeme-li chápat svědomí také jako setkání lásky a zákona, pak zalidněme takto vytvořený etický prostor takovou edukací, při které dochází k syntéze ZÁKONA a LÁSKY, k využívání principů fair play i pedagogického eróta.

